

دانشگاه قم

دانشکده الهیات

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان :

بررسی اقوال فقها در باب وجوب یا استحباب زکات مال التجاره

استاد راهنما :

دکتر علی محامد

استاد مشاور :

دکتر عبد الله امیدی فرد

نگارنده :

مجید بختیاری

بهمن ماه ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده

بحث زکات از مهمترین مباحث در فقه اقتصادی ما می باشد. یکی از موضوعات زکات در حوزه فقه، بررسی موارد وجوب زکات می باشد.

به طور کلی دو دیدگاه در این موضوع وجود دارد. دیدگاه اول قائل به انحصار موارد زکات در همان نه مورد زمان پیامبر (ص) می باشند و دیدگاه دوم قائل به عدم انحصار موارد زکات در نه مورد می باشد. طرفداران این دیدگاه اعتقاد دارند که موارد زکات امروزه می تواند تغییر کند چنانچه در زمان ائمه (ع) نیز دامنه موارد زکات به بیش از نه مورد زمان پیامبر افزایش یافت. در نوشتار پیش رو ما به بررسی یکی از موارد زکات یعنی مال التجاره پرداخته شده است. قول مشهور در این زمینه استحباب زکات مال التجاره می باشد و در مقابل برخی از قدما چون مرحوم شیخ صدوق و عده ای از علمای معاصر به وجوب آن رای داده اند البته رای این گروه به مال التجاره به صورت خاص تعلق نگرفته است بلکه این عده به عدم انحصار موارد زکات در نه مورد رای داده اند. با بررسی اقوال و ادله دو گروه در این نوشتار رای به عدم انحصار موارد زکوی در نه مورد را با اتکا بر نظریه اختیار حاکم در تعیین موارد زکات به صورت مطلق اثبات و به همین دلیل و دلایل دیگر از جمله آیات و روایات، وجوب زکات مال التجاره اثبات شده است.

واژگان کلیدی: فقه، زکات، انحصار و عدم انحصار موارد زکوه، مال التجاره، وجوب و

استحباب

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول : کلیات
۱.....	(۱) مقدمه .....
۲.....	(۱-۱) بیان مساله .....
۳.....	(۲-۱) اهمیت موضوع .....
۵.....	(۳-۱) سولات تحقیق .....
۵.....	(۱-۳-۱) سولات اصلی .....
۵.....	(۲-۳-۱) سولات فرعی .....
۶.....	(۴-۱) فرضیه ها .....
۶.....	(۵-۱) پیشین تحقیق .....
۷.....	(۶-۱) فصل بندی .....
۸.....	(۲) معانی لغوی و اصطلاحی زکات .....
	فصل دوم : موارد زکات از منظر فقه
۱۴.....	(۱) موارد زکات در قرآن .....
۱۹.....	(۲) موارد زکات در روایات .....
۲۱.....	(۱-۲) احادیث دال بر انحصار موارد زکوی .....
۲۹.....	(۲-۲) احادیث دال بر عدم انحصار موارد زکوی .....
۳۵.....	(۳) تعارض اخبار .....

- ۳۶..... (۱-۳) روش یونس بن عبد الرحمن در حل تعارض.....
- ۳۷..... (۲-۳) حمل بر استحباب.....
- ۳۹..... (۳-۳) حمل بر تقیه.....
- ۴۵..... (۴-۳) اختیار حاکم.....
- ۴۸..... (۴) ادله دیگر در رد انحصار موارد زکات.....
- ۴۸..... (۱-۴) زکات منصوص العله می باشد.....
- ۴۹..... (۲-۴) عمل امیر المومنین در وضع زکات بر اسبان.....
- ۵۰..... (۵) نتیجه گیری.....

فصل سوم : زکات مال التجاره

- ۵۵..... (۱) تعریف مال التجاره.....
- ۵۹..... (۲) اقوال در مساله.....
- ۶۰..... (۱-۲) قائلین به استحباب زکات مال التجاره.....
- ۶۴..... (۲-۲) قائلین به وجوب زکات مال التجاره.....
- ۶۶..... (۳) بررسی ادله وجوب زکات مال التجاره.....
- ۶۷..... (۱-۳) قرآن.....
- ۶۷..... (۲-۳) روایات.....
- ۶۷..... (۱-۲-۳) روایات دال بر وجوب زکات مال التجاره.....
- ۷۵..... (۱-۱-۲-۳) استدلال بر احادیث این باب.....
- ۷۶..... (۲-۲-۳) روایات دال بر استحباب زکات مال التجاره.....

- ۴) دلایل قائلین به عدم وجوب زکات مال التجاره..... ۸۳
- ۵) دلایل دیگر در وجوب زکات مال التجاره ۸۶
- ۱-۵) وجوب زکات عبد هنگامی که مورد تجارت واقع شود ۸۶
- ۲-۵) مال از دو جهت در یک سال زکات داده نمی شود ۸۷
- ۳-۵) زکات در هر چیزی است که باعث زیادتی در مال شود ۸۸
- ۴-۵) نتیجه گیری این بحث ۸۹
- ۶) شروط مال التجاره ۹۰
- ۱-۶) حد نصاب ۹۰
- ۲-۶) باقی ماندن مال در طول سال ۹۱
- ۷) نتیجه گیری..... ۹۳
- فهرست منابع و مآخذ ۹۶

(۱) مقدمه

دین اسلام دین جهان شمول و کاملی است که در واقع آخرین نسخه الهی برای هدایت و سعادت بشر می‌باشد. این دین الهی در همه زمینه‌ها برای زندگی فردی و اجتماعی بشر برنامه دارد. یکی از این زمینه‌ها، موضوع اقتصاد و معیشت جوامع بشری است که شارع مقدس با تدوین برنامه‌ها و دستوراتی در این زمینه به صورت خاص به آن نگریسته است. یکی از موضوعات اقتصادی اسلام که اتفاقاً متضمن توازن و تقویت پایه‌های اقتصاد جوامع اسلامی است بحث زکات می‌باشد. موضوع زکات از مهمترین موضوعات و مواردی است که در اسلام راجع به آن سفارش زیادی شده است. تقریباً در هر جا که در قرآن به نماز سفارش شده، در کنار آن و هم ردیف با آن به زکات نیز سفارش شده است.

قرآن در حدود ۲۲ مورد به بحث زکات و اهتمام در انجام آن پرداخته است.

در آیات ۳، ۲۵۴ و ۲۷۲ از سوره بقره و آیه ۶۲ سوره انفال و ۳۹ نساء و آیات ۴۱ و

۱۱۱ سوره توبه به اهمیت پرداخت زکات اشاره شده است.

در ادامه دو نمونه از این موارد را از باب نمونه می‌آوریم. در سوره انبیا در مورد ابراهیم و لوط و اسحاق و یعقوب آمده که: "وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ"^۱ و آنان را پیشوای مردم ساختیم تا خلق را به امر ما هدایت کنند و هر کار نیکو را خصوص اقامه نماز و اداء زکات را به آنان وحی کردیم و آنها هم به عبادت ما پرداختند.

و یا در سوره مریم از قول عیسی (ع) آمده که: "وَجَعَلْنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا". و مرا هر کجا باشم برای جهانیان مایه برکت و رحمت گردانید و تا زنده‌ام به عبادت نماز و زکات سفارش کرد. این توجه فراوان حاکی از نگرش ویژه دین مبین اسلام به اجتماع و اقتصاد جوامع اسلامی می‌باشد.

۱-۱) بیان مسأله

در بحث زکات آیات و روایات وارده در این باب را می‌توان در سه دسته جای داد:

- ۱) آیات و روایاتی که درباره اهمیت پرداخت زکات وارد شده است.
- ۲) آیات و روایاتی که در باب موارد اخذ زکات می‌باشد به عبارت دیگر این آیات و روایات در بر گیرنده مواردی است که از آن موارد زکات اخذ می‌شود.
- ۳) آیات و روایاتی که به بیان راههای مصرف زکات می‌پردازد.

بحث در این نوشتار در موضوع دوم می‌باشد. یعنی در این پایان‌نامه بحث به بررسی موارد زکات خصوصاً بحث زکات مال‌التجاره به عنوان یکی از موارد زکوی پرداخته شده است.

و اما در باب موارد زکات عمدتاً دو دیدگاه وجود دارد که قبل از ورود به بحث اصلی به بیان این دو دیدگاه اشاره می‌شود:

---

۱) سوره انبیا . آیه ۷۳ . ترجمه مهدی الهی قمشه ای
۲) سوره مریم . آیه ۳۱ . ترجمه مهدی الهی قمشه ای

دیدگاه اول که قول مشهور نیز می‌باشد موارد زکات را منحصر در نه مورد (شتر، گاو، گوسفند، گندم، جو، خرما، کشمش، طلا و نقره) می‌داند و ذکر موارد دیگر در لسان روایات را یا از باب استحباب زکات در غیر از موارد نه‌گانه می‌داند یا اینکه معتقد است امام در این روایات تقیه کرده‌اند و زکات را به غیر از موارد نه‌گانه تعمیم داده‌اند.

دیدگاه دوم که در مقابل مشهور می‌باشد موارد زکات را در بیش از نه مورد می‌داند اما این توسیع موارد نیز متفاوت است گروهی فقط این توسیع را در باب غلات و حبوبات می‌دانند به این خاطر که در لسان روایات اینگونه آمده است و برخی دیگر نیز این توسیع را عام و فراگیر می‌دانند که شامل همه موارد می‌شود.

در این نوشتار به بررسی این مطلب پرداخته می‌شود که آیا موارد زکات در همان نه مورد زمان پیامبر خلاصه می‌شود یا اینکه این موارد با توجه به گذر زمان و مکان‌های مختلف تغییر کرده است و آیا در صورت تغییر، این تغییر از موارد اضطرار و حکم ثانوی است یا در حالت عادی و اولی احکام است نه حالت ثانوی آن.

از دیدگاه مذهب شیعه اصل احکام الهی (حلال و حرام) همیشه پابرجا بوده و هیچ تغییری را در شرایط عادی بر نمی‌تابد. منظورمان از شرایط عادی همان عدم اضطرار است و گاه نیز این شرایط عادی با حکم ثانوی از بین می‌رود و امام و نایب او در زمان غیبت می‌توانند با توجه به شرایط و اضطرار و نیز رعایت مصالح جامعه اسلامی حکمی را در دین را ایجاد کنند که با حکم اولیه که در زمان پیامبر وجود داشته است متفاوت باشد.

۲-۱) اهمیت موضوع

با اندکی توجه به موارد مصرف زکات درمی‌یابیم که اسلام به زندگی و معیشت جوامع اسلامی نظر داشته و احکام این آیین آسمانی در این مورد نیز کامل و جامع می‌باشد. و لذا در احادیثی که در این زمینه از ائمه اطهار به دست ما رسیده ضمن سفارش به پرداخت زکات و نهی از سستی در انجام آن، در مواردی به حکمت و علل تبیین آن از جانب اسلام نیز اشاره شده و همچنین مانعین از پرداخت زکات به شدت نکوهش شده‌اند.

در این باره یک حدیث به صورت کوتاه و گذرا برای نشان دادن اهمیت پرداخت زکات در جامعه اسلامی بیان می‌شود.

در حدیثی که از معتب غلام امام صادق (ع) ذکر شده آمده است که امام صادق (ع) فرمودند: همانا زکات برای آزمایش اغنیا و حمایت از فقرا واجب شد اگر مردم زکات اموالشان را بپردازند دیگر هیچ مسلمان فقیری باقی نمی‌ماند و بوسیله آنچه خدا واجب کرد غنی می‌گردد هیچ مردمی محتاج نمی‌شود و نیازمند نمی‌گردد و گرسنه نمی‌شود و عریان نمی‌ماند مگر به سبب گناه ثروتمندان و خداوند تبارک و تعالی رحمتش را از کسی که در مالش حق الله باشد دریغ می‌کند. قسم به کسی که خلاق را خلق کرد و روزی را پخش کرد هیچ مالی در دریا یا خشکی ضایع نمی‌گردد مگر به سبب ترک زکات و هیچ صیدی در دریا یا خشکی صید نمی‌گردد مگر به سبب ترک تسبیح خدا در آن روز. همانا محبوبترین اشخاص نزد خداوند تبارک و تعالی گشاده دست ترین آنهاست و سخی‌ترین مردم کسی است که زکات مالش را بپردازد و بر مومنین بخاطر آنچه که خداوند برای آنها در مالش قرار داده بخل نوزد.^۱

با توجه به علت یا حکمت پرداخت زکات که در روایت فوق بدان اشاره شد به نظر می‌رسد بحث زکات و خصوصا موارد آن از مهمترین مباحث در حوزه اقتصاد اسلامی با توجه به مقتضیات زمانی و مکانی در عصر ما می‌باشد. امروزه با گسترش ممالک اسلامی و تغییر شیوه زندگی مردم از سنتی به مدرن موارد زکوی که در عصر پیامبر مشمول دریافت زکات می‌شدند تغییر یافته و در بسیاری از کشورها کم شده و یا اصلا محقق نیست. به طور مثال در کشورهای اروپایی یا در کشورهای آسیای جنوب شرقی شتر یا خرما یافت نمی‌شود و محصولات کشاورزی نیز اغلب آن چیزی نیست که در شبه جزیره عرب آن روز وجود داشت. برنج در برخی از کشورها به عنوان محصول عمده کشاورزی کشت می‌شود. این عوامل و نیز عدم امکان چشم پوشی از زکات به عنوان یک واجب الهی ما را متقاعد می‌کند که به بازنگری در اصول و قواعد تعیین موارد زکات بپردازیم. متأسفانه موارد زکات از زمان پیامبر تاکنون در همان نه مورد زمان پیامبر باقی مانده است و هیچ گاه در گستره زمانی و مکانی اسلام تغییر

۱) محمد بن حسن حر عاملی، وسایل الشیعه، قم: احیاء التراث، ۱۴۱۱ ه.ق، ج ۹، ص ۱۲

نکرده است. از طرف دیگر زندگی مدرن و صنعتی امروز که با دنیای الکترونیک به هم وابسته است روشهای خاص خود را در حوزه اقتصاد می‌طلبد و لذا حتی نوع تجارت مردم اگر چه در اصل تغییر نکرده است اما روشهای آن بسیار متفاوت‌تر از قبل شده است. این روشهای جدید و امروزه ما را بر آن می‌دارد که در حوزه اقتصاد اسلامی نگاه‌های ما نیز امروزی و جدید شود. سرازیر شدن بخش اعظمی از سرمایه مردم در بازارهای تجاری، بحث بورس و اوراق بهادار، تجارت اینترنتی، بازار سهام و... ما را ملزم به این بازنگری می‌کند. نوشتار پیش رو می‌کوشد تا با این طرز نگاه بتواند جوابی به نیازهای امروز اقتصاد اسلامی بدهد البته بدیهی است که این پایان‌نامه فقط گام کوچکی در این راه است و قطعاً خالی از اشتباه نیز نمی‌باشد.

۱-۳) سوالات تحقیق:

و اما سوالهای که در ابتدای این تحقیق مطرح و ما در پایان‌نامه در صدد جواب دادن به آنها هستیم عبارتند از:

۱-۳-۱) سوالهای اصلی:

- ۱) آیا بحث انحصار یا عدم انحصار موارد زکات در نه مورد در قرآن آمده است؟
- ۲) آیا انحصار موارد زکات در نه مورد زمان پیامبر به دلیل نص می‌باشد یا حکم پیامبر به این دلیل که حاکم اسلامی است؟
- ۳) لسان روایات در این باب چگونه می‌باشد؟
- ۴) آیا مقتضیات زمان و مکان می‌تواند بر نوع موارد زکوی تاثیر گذارد؟
- ۵) مال‌التجاره شامل چه اموالی می‌شود و مصادیق آن چیست؟
- ۶) حکم زکات مال‌التجاره در لسان آیات و روایات چیست؟

۱-۳-۲) سوالات فرعی:

- ۱) آیا روایات و آیات به طور ویژه به موضوع زکات مال‌التجاره پرداخته‌اند؟

۲) اصولاً اهمیت زکات مال‌التجاره به خاطر چیست؟

۳) چرا با وجود مهم بودن بحث زکات مال‌التجاره این بحث در کتب فقهی به صورت مفصل نیامده است؟

۱-۴) فرضیه‌ها

در همین راستا فرضیه‌هایی را نیز مطرح می‌کنیم:

الف) موارد زکات می‌تواند به بیش از نه مورد تعمیم داده شود.

ب) حاکم می‌تواند موارد زکات را با توجه به مصالح و مقتضیات زمان و مکان تعیین کند و این موارد می‌تواند کمتر یا بیشتر از موارد نه‌گانه باشد و یا اساساً هیچکدام از موارد نه‌گانه نباشد.

ج) فقیهانی در گذشته و امروز بر عدم انحصار موارد زکات و از جمله وجوب زکات در مال‌التجاره حکم کرده‌اند.

۱-۵) پیشینه تحقیق:

در مورد کارهای انجام شده در این موضوع باید گفت که علاوه بر اینکه در تمام متون فقهی گذشته و حال درباره زکات فصل جداگانه‌ای وجود دارد مطالب زیادی نیز به صورت جداگانه و تفصیلی در قالب کتاب و مقاله و پایان‌نامه در باب زکات وجود دارد که نسبتاً زیاد است و به برخی از آنها اشاره می‌شود. اما در خصوص موضوع مورد نظر یعنی زکات مال‌التجاره باید گفت که با توجه به بررسی‌های صورت گرفته توسط نگارنده صورت گرفته است اثری به صورت مستقل به این موضوع نپرداخته است و در لابلای کتب فقهی و مقالاتی که در مورد موارد زکات می‌باشد سهم بحث زکات مال‌التجاره در حد یک یا نهایتاً چند خط می‌باشد و این البته یکی از مشکلات ما در این تحقیق بود. و برخی از اما کارهای انجام شده در این رابطه عبارتند از: کتاب زکات از شیخ انصاری در دو جلد و کتاب الزکاه از منتظری که جز منابع اصلی این تحقیق نیز به شمار می‌آیند و مقاله‌ای از سید یوسف محبوبی از دانشگاه

مشهد که به ترجمه و تحقیق قسمتی از کتاب خلاف شیخ طوسی درباره زکات پرداخته است. پایان‌نامه دیگری در این رابطه به بررسی موارد زکات از دیدگاه اهل سنت می‌باشد که از سجاد جوینه می‌باشد. به دلیل اینکه بحث ما در مورد زکات مال‌التجاره از دیدگاه شیعه می‌باشد به کتب و مقالاتی که در رابطه با فقه اهل سنت می‌باشد اشاره نمی‌کنیم. و اما جامع‌ترین مقاله‌ای که در این رابطه نوشته شده است مقاله‌ای با عنوان موارد وجوب زکات در اسلام می‌باشد که مهدی نظری آن را نوشته‌اند و در مجله فقه اهل بیت نیز چاپ شده است. و در این مقاله به راههای مختلف جمع بین روایات دال بر انحصار زکات در نه مورد و روایات دال بر زیاد بودن موارد وجوب زکات بیش از نه مورد پرداخته است.

پایان‌نامه دیگری که در دانشگاه قم دفاع شده است به بررسی تطورات و موارد وجوب زکات تا عصر حاضر پرداخته است و از علی روح بخش زائری می‌باشد که در آن پس از بررسی روایات موارد زکات نتیجه می‌گیرد به دلیل وجود خمس نیازی به افزایش موارد زکات بیش از نه مورد نمی‌باشد.

پایان‌نامه دیگری که تقریباً در بخشهایی مرتبط با موضوع ما می‌باشد با عنوان مالیات‌های اسلامی و اثر توزیعی آن توسط راحله محمدی نسب نوشته شده است و در آن به بررسی زکات به عنوان یکی از منابع حکومت اسلامی پرداخته است و از ارباب مکاسب به عنوان یکی از منابع خمس و زکات با توجه به مقتضیات امروز جامعه نام برده است.

مقالات و پایان‌نامه‌هایی نیز وجود دارند که به صورت اختصاصی زکات را از دیدگاه یک فقیه بررسی کرده‌اند که با توجه به موضوع ما و اینکه رای مشهور و اکثر فقها در این رابطه استحباب می‌باشد ما به بررسی آنها نپرداختیم.

۱-۶) فصل بندی

با توجه به مطالب فوق این نوشتار می‌کوشد تا با استفاده از منابع اصیل و کهن فقهی شیعه و همچنین منابع جدیدتر به سولات فوق پاسخ دهد و در این راستا ابتدا به بررسی معانی زکات پرداخته‌ایم و سپس با استفاده از آیات و روایات به بحث انحصار یا عدم انحصار موارد

نه‌گانه در غسل دوم می‌پردازیم و با اثبات عدم انحصار موارد زکوی در موارد نه‌گانه، با تکیه بر تئوری اختیار حاکم در تعیین موارد زکات به صورت حکم اولی، بحث درباره استحباب یا وجوب زکات مال‌التجاره را در فصل سوم با جستجو در لسان کتاب و سنت دنبال می‌کنیم و چون دلیل اصلی انحصار یا عدم انحصار موارد زکوی در نه مورد در لسان روایات نهفته است به ناچار بخش مهمی از نوشتار پیش رو به بحث و بررسی روایات هر دو گروه می‌پردازد.

۲) معانی لغوی و اصطلاحی زکات

زکات یک معنای لغوی دارد و یک معنای اصطلاحی که اتفاقاً تناسب زیادی بین این دو معنا (لغوی و اصطلاحی) وجود دارد.

زکات در لغت چند معنی دارد که به این معانی اشاره می‌شود اما در اصطلاح حقیقی است که در اموال مسلمانان به دلیل نص و روایت متواتره وجود دارد و باید آن را در صورت وجود شرایط باید ادا کرد.

در کتاب المنجد بیش از ده معنی برای ریشه زکی آورده شده است. زکی بر معنای جمع کردن، افزون کردن، رشد، پاکی، مناسب بودن و شایسته بودن، تبرئه، تصدیق و... دلالت می‌کند.^۱

در کتاب‌های فقهی نیز معنای لغوی واژه زکات آورده شده است. صاحب مصباح در معنای لغوی و اصطلاحی زکات می‌گوید "الزکوه لغه الطهاره و النمو و فی عرف اهل شرع اسم للحق المعروف عندهم المعلومه بثبوته لدیهم بنص الكتاب و السنه المتواتره.." ^۲ "زکات در لغت به معنای طهارت و رشد است و در نزد اهل شرع زکات نامی است برای حق شناخته شده در نزد متشرعین که به دلیل نص کتاب و سنت ثابت شده است."

در معنای طاهر بودن به خاطر آیه ۷۴ سوره کهف که می‌فرماید: "أَفْتَلَتْ نَفْسًا زَكِيَّةً" یعنی نفس طاهر از گناه. از این جهت زکات به معنی تطهیر است که پرداخت آن باعث تطهیر

۱) ر.ک، المنجد، باب زکی، انتشارات اسلام، ۱۳۸۷ ه.ش

۲) آقا رضا همدانی، مصباح الفقیه (کتاب الزکاه)، چاپ سنگی، بی‌جا، بی‌تا، ص ۲

ما بقی اموال می‌شود. و اگر این پرداخت زکات صورت نگیرد مال حرام است زیرا حق فقراء و مساکین مخلوط به مال است.^۱ و لذا زکات پاک کننده مال از حق متعلق به خداست.

وجه تسمیه دیگر اینکه چون با دادن زکات شخص نفس خود را از آلودگیهای اخلاقی که ناشی از بخل و ترک مواسات نسبت به محتاجان جامعه می‌باشد، پاک می‌کند لذا به این صدقه مخصوص زکات می‌گویند.^۲

و صدقه (زکات) همچون آبی است که بر نجاسات ریخته می‌شود و آن نجاسات را با خود می‌برد و از این رو صدقه بر بنی هاشم حرام است به خاطر تکریم و احترام به آنان. زیرا به گفته رسول الله (ص): **انما هذا المال من الصدقه اوساخ الناس** و در روایت دیگری فرمودند زکات مانند آب غسله دست مردم است.^۳

اما این صدقه مخصوص چه تناسبی با نمو و رشد دارد که نام زکات که در یکی از معانی به این معنی است، بر آن نهاده شده است؟

زکات در لغه به معنای نمو و رشد نیز است. گفته می‌شود «زکا الزرع» (زراعت رشد کرد) هنگامی که زراعت بزرگ شود و «زکا الفرد» هنگامی که شخص ازدواج کند.^۴ در شرع نیز شبیه این معنی را دارد.

در مقایسه الغه چنین آمده: **الزاء و الکاف و الحرف المعطل اصل یدل علی نماء و الزیاده و یقال الطهاره.**^۵

در مفردات آمده: **"زکا الزرع یزکو اذا حصل منه نمو و برکه"**.^۶

۱) محمد بن ادریس حلی، السرایر، ج دوم، قم: موسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۰ ه.ق، ص ۴۲۸

۲) زین الدین ابن علی العاملی (شهید ثانی)، مسالک الافهام فی شرح شرایع، بیروت: موسسه البلاغ، ۱۹۹۳ م، ج ۲، ص ۹۵

۳) علی بن حسام الدین متقی، کنز العمال، قم: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۲ ه.ش، ج ۳، ص ۲۸۵

۴) المنجد، باب زکی، انتشارات اسلام، ۱۳۸۷ ه.ش.

۵) ابوالحسن احمد بن فارس بن زکریا، ترتیب مقایسه الغه، سید رضا علی عسکری و حیدر مسجدی، چاپ اول قم: نشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۷ ه.ش. ص ۴۱۹

۶) راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن. تحقیق محمد سید کیلانی. تهران: نشر مکتبه الرضویه. بی تا. ص ۱۴۶.

گفته شده زکات را به این دلیل زکات گویند که از اموالی گرفته می‌شود که استعداد رشد و زیادتی داشته باشند لذا از اموالی که برای معاش زندگی از آن استفاده می‌شود (قنیه) گرفته نمی‌شود.^۱

صدقه را زکات نامیده‌اند چون باعث رشد و زیادتی ثواب می‌شود و همچنین مال را زیاد می‌کند اگر چه در ظاهر مال کم می‌شود.

در این باره احادیثی از پیامبر و ائمه اطهار به ما رسیده است. پیامبر اکرم (ص) در حدیثی می‌فرماید: **ان الصدقه تزيد المال**. و نیز امام صادق (ع) می‌فرماید: **"ان الصدقه تقضي الدين و تخلف بالبركة"**^۲.

به طور کلی با توجه در آیات قرآنی این نکته حاصل می‌شود که هر گاه زکات در رابطه با مال بکار برده شده به معنای نما و رشد و زیادتی مال معنی می‌شود و هنگامی که در رابطه با شخص بکار گرفته شده به معنای طهارت و پاکی می‌باشد. به عنوان مثال در این آیه **"خذ من اموالهم صدقه تطهرهم و تزكهم بها"**^۳ صدقه (زکات) باعث طهارت و پاکی شخص می‌شود و با توجه به این امر از پیامبر اکرم (ص) خواسته شده است تا با اخذ زکات از مسلمانان، نفس آنان را از گناهان پاک کند.

بدیهی است که در این احادیث منظور از صدقه، همان صدقه واجب (زکات) است. زیرا به پیامبر اکرم (ص) امر شده است تا آن را اخذ کند و این تعبیر در مورد صدقه مستحبی نمی‌تواند درست باشد.

و اما زکات را در اصطلاح اینگونه تعریف کرده‌اند: **"انه صدقه المقدره باصل الشرع ابتداء"**^۴ در این تعریف آوردن صدقه، خمس را از شمول تعریف خارج کرده است، و با لفظ المقدره صدقه‌های متبرعی که توسط اشخاص و به طور داوطلبانه پرداخت می‌شود خارج

۱) زکاه وانعکاسها فی المجالین اقتصادی و الاجتماعي، مجموعه مقالات، رباط: دانشگاه محمد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی،

۱۹۹۴م، ص ۶۷

۲) محمد بن حسن حر عاملی، وسایل الشیعه، ج ۶، ص ۲۵۷.

۳) سوره توبه، آیه ۱۰۳

۴) زین الدین بن علی العاملی. (شهید ثانی). مسالک الافهام. ج ۲. ص ۹۶

شده است. کلمه **بالاصاله** صدقه ای که بواسطه نذر بر شخص واجب می شود را خارج می کند.

واژه **ابتداء** کفاره را از شمول تعریف خارج می سازد.^۱

الفاظی که برای عبادات و اعمال شرعی بکار می روند گاهی معنای لغویشان با معنای شرعی تفاوتی ندارد و گاهی نیز این معانی متفاوت است مانند موضوع مورد بحث که همانا زکات می باشد و دارای یک معنای لغوی و یک معنای اصطلاحی (شرعی) می باشد. در صورت دوم معنای شرعی که با معنای لغوی متفاوت است نیز دو نظر وجود دارد. نظر اول اینکه نقل معنا از معنای لغوی لفظ به معنای شرعی و اصطلاحی از طریق شارع بوده است و نظر دوم این انتقال را توسط متشرعین و در یک دوره زمانی می داند. حال اگر در بحث زکات نظر اول را بپذیریم یعنی شارع این معنی مصطلح شرعی را برای لفظ زکات وضع کرده است پس تمامی الفاظ زکات در قرآن و احادیث زمان پیامبر بر زکات شرعی حمل می شود و در غیر این صورت برای احادیث زمان پیامبر و الفاظ قرآن نیاز به قرینه می باشد و الفاظ به کار رفته در احادیث زمان ائمه بر معنی مصطلح شرعی حمل می شود.^۲

بنابر نظر مرحوم منتظری زکات حقیقت شرعیه نیست زیرا بنای شرع بر وضع لغات نیست و همانا شرع الفاظ را به تناسب معنای لغویشان استعمال کرده و در عرف متشرعه به نحو حقیقت متشرعه استفاده شده است.^۳

---

(۱) همان ص ۹۶

(۲) ر. ک، محمد رضا مظفر، ترجمه و تبیین اصول فقه، مترجمان: عباس زراعت، حمید مسجد سرایی، چاپ اول، قم: انتشارات حقوق اسلامی، ۱۳۸۵ ه. ش، ج ۱، صص ۱۰۸-۱۱۲

(۳) حسینعلی منتظری، الزکاه، چاپ دوم، قم: المرکز العالمی للدراسات الاسلامی، ۱۴۰۹ ه. ق، ج ۱، ص ۱۰

فصل دوم:

موارد زکات از منظر فقه

دین مبین اسلام در همه زمینه های زندگی فردی و اجتماعی دارای احکام و قواعدی است که انسان با بکار بستن این احکام میتواند به سعادت دنیا و آخرت دست یابد. یکی از بخشهایی که در فقه اسلامی به آن پرداخته شده است بحث اقتصاد جوامع اسلامی می باشد که هم به اقتصاد حکومت اسلامی توجه دارد و هم به تنظیم اقتصاد فردی.

فقه برای تامین نیازهای حکومت اسلامی منابعی را در نظر گرفته است و از طرفی هم برای مصرف آن مواردی را ذکر کرده است. یکی از این منابع زکات است که با قواعد و قوانین خاصی هم در حوزه اخذ و هم در حوزه مصرف در فقه اسلامی وجود دارد.

فقه از دو جهت به موضوع زکات پرداخته است:

۱- مواردی که می تواند به عنوان منبع تامین زکات مطرح باشد.

۲- راه ها و مواردی که می توان در آنها زکات را مصرف کرد.

موضوع بحث در این نوشتار مربوط به بخش نخست یعنی موارد اخذ زکات است که ما گاه به اختصار از آن به موارد زکوی تعبیر می‌کنیم. در این حوزه چند دیدگاه وجود دارد که با مراجعه به متون فقهی بدست آمده است. و به طور کلی می‌توان در دو دسته آنها را جای داد: **(الف)** برخی از فقیهان اعتقاد دارند که موارد زکوی از زمان پیامبر اکرم تاکنون بدون تغییر مانده است و همانگونه که در ابتدا نه مورد بوده است امروزه نیز همان نه مورد می‌باشد (شتر، گاو، گوسفند، گندم، جو، کشمش، خرما، طلا و نقره). ما در این نوشتار از این گروه با عنوان انحصاریون نام برده شده است که در مطالب بعدی به تفصیل ذکر می‌شود.

(ب) در مقابل گروهی نیز معتقدند که موارد زکوی برحسب شرایط و مکانها می‌تواند تغییر کند و محدود به نه مورد زمان پیامبر نمی‌باشد که اقوال فقها در هر گروه به تفصیل در مطالب بعدی می‌آید.

عمده دلیل این طبقه بندی سنت و حدیث می‌باشد زیرا همان گونه که ذکر خواهید شد قرآن موارد زکات را به صورت کلی آورده است. اما در کتب حدیثی احادیث زیادی در تایید کلام هر دو دیدگاه وجود دارد یعنی احادیثی وارد شده که دال بر انحصار موارد زکات در نه مورد می‌باشد و در مقابل احادیثی نیز وارد شده است که دال بر عدم انحصار زکات در موارد نه گانه می‌باشد و در ادامه این بحث این احادیث ذکر و بررسی خواهید شد.

در هر دو دسته احادیث صحیحی وجود دارد و این امر باعث تعارض ظاهر این احادیث با یکدیگر شده است و برای رفع این تعارض بزرگان فقه شیعه به فکر راههایی برای حل آن افتاده‌اند که در ادامه بحث پس از ذکر احادیث مورد استناد هر دو گروه، این راه حل‌ها را ذکر و به طور مفصل به بررسی آنها می‌پردازیم.

(۱) موارد زکات در قرآن

همانطور که ذکر شد در قرآن در موارد بسیاری به زکات و اهمیت پرداخت آن اشاره شده است در بسیاری از آیات با عنوان خاص زکات این واجب ذکر شده و در برخی از آیات نیز با نام عام صدقه مورد اشاره قرار گرفته است.